

**ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ МАТЕРИКОВИХ
ПОВЕРХНЕВИХ ВОД**

Чернявський А.Л.

старший викладач кафедри державно-правових дисциплін

*Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської
справи Національного банку України», м. Суми*

Анотація

У статті досліджуються проблеми міжнародно-правової відповідальності за забруднення материкових поверхневих вод, а також розкриваються специфічні риси такої відповідальності, зумовлені природними властивостями материкових поверхневих вод. Автор робить висновок, що основою сучасного міжнародно-правового регулювання за забруднення таких вод виступають звичаєві норми загального міжнародного права.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, транскордонне забруднення, материкові поверхневі води, міжнародні ріки, міжнародні озера.

Постановка проблеми. Правова боротьба із транскордонними забрудненнями материкових поверхневих вод (рік, озер, водосховищ, боліт тощо) становить одне із найважливіших завдань сучасного міжнародного екологічного права. Кількість транскордонних рік та озер у світі є порівняно невеликою, зокрема, усього 148 рік протікає через або повз 2 країни, 30 – через або повз три, 9 – через або повз чотири, 13 – через або повз п'ять і більше країн [5], а озер, які омивають узбережжя двох чи більше держав, у світі налічується лише близько сотні [16, с. 505].

Незважаючи на це, проблеми реалізації міжнародно-правової відповідальності за транскордонне забруднення водних об'єктів стоїть надзвичайно гостро, оскільки внаслідок забруднення вод річок та озер під загрозу може ставитися не тільки використання потерпілою державою корисних властивостей водного об'єкта, а й життя та здоров'я її громадян. Так, наприклад, забруднення річкової системи в регіоні Лаосу та Камбоджі, де річкові води є основним джерелом питного водопостачання, виступає основною причиною значного підвищення рівня дитячої смертності [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тим чи іншим аспектам міжнародно-правової охорони материкових поверхневих вод приділялася значна увага іноземних та вітчизняних авторів. Зокрема, загальним питанням міжнародно-правового статусу транскордонних (міжнародних) поверхневих водних об'єктів присвячені роботи І. Лукашука, А. Дмитрієва, Ю. Малєєва, окремі напрями міжнародного співробітництва у сфері охорони поверхневих вод висвітлювалися у роботах Р. Мамедова, Д. Ні, Й. Ванга, Дж. Фландерса та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на усю гостроту зазначеної проблеми, питання міжнародно-правової відповідальності за забруднення материкових поверхневих вод як одного із найбільш дієвих засобів їх міжнародно-правової охорони, залишаються недостатньо дослідженими як у вітчизняній, так і іноземній міжнародно-правовій науці.

Метою цієї статті є визначення основних ознак міжнародно-правової відповідальності за забруднення, її підстав та особливостей реалізації.

Виклад основного матеріалу. Змістові відносин міжнародно-правової відповідальності за забруднення материкових поверхневих вод притаманна низка специфічних рис, зумовлених як специфікою правового режиму їх охорони, так і місцем поверхневих водних об'єктів у екосистемі того чи іншого регіону. У сучасному міжнародному праві стосовно

материкових поверхневих водних об'єктів, що включаються до складу двох чи більше держав, використовуються два поняття – «транскордонні води» та «міжнародні води». При цьому категорія «транскордонний» застосовується до будь-яких водних об'єктів, що знаходяться або протікають через чи вздовж територій двох і більше держав, тоді як поняття «міжнародна ріка» чи «міжнародне озеро» можуть мати значно вужче значення і застосовуватися лише щодо відповідних транскордонних водних об'єктів, які використовуються для міжнародного річкового судноплавства. Власне, як зазначають Г.О. Анцелевич, О.О. Покрещук та Л.І. Ковалевська, тривалий час визначення поняття «міжнародна ріка» пов'язувалося виключно з проблемою судноплавства та прагненням держав забезпечити нормальне функціонування судноплавства на ріках, що перетинають чи розділяють територію двох і більше держав [11, с. 136-137]. Останнім же часом має місце певне розширення поняття «міжнародна ріка», що призводить, особливо у вітчизняній літературі та літературі колишніх радянських республік, до використання одного і того ж терміну у різних значеннях. Наприклад, А.І Дмитрієв міжнародні ріки визначає як ріки, що протікають по територіях чи розділяють території двох або більше держав і використовуються для різних потреб за згодою між цими державами [13, с. 312]. З іншого боку, Ю.Н. Малєєв та І.І. Лукашук серед міжнародних рік, тобто рік, що протікають по території декількох держав чи розділяють їх території, окремо виділяють власне міжнародні ріки, тобто судноплавні ріки, які мають вихід до моря, та транскордонні чи прикордонні ріки – несудноплавні ріки чи ріки, які не мають виходу до моря [17, с. 120; 15, с. 11-12]. Аналогічна термінологічна неузгодженість має місце і стосовно використання понять «прикордонне озеро» та «міжнародне озеро» [16, с. 505-508]. На наш погляд, такий різнобій використання взаємопов'язаних між собою термінів не є виправданим і може призводити як до логічних, так і до юридичних помилок. Але, на жаль, доводиться констатувати, що і у практиці міжнародних відносин

використання термінів «міжнародний» та «транскордонний» стосовно материкових вод чітко не розмежовується. Зокрема, у звіті Комісії з міжнародного права ООН про роботу її 32-ї сесії використовується поняття «розподілені води» («shared waters»), що складається з транскордонних вод («transboundary waters») та міжнародних вод («international waters»), при цьому якщо під транскордонними водами розуміються водні об'єкти, розташовані на території двох чи більше держав, то під міжнародними – такі ж водні об'єкти, що використовуються для міжнародного судноплавства [7, р. 122]. На відміну від цього, ст. 2 Конвенції про право несудноплавного використання міжнародних водотоків 1997 р. визначає останні як водотоки, частини яких знаходяться у різних державах [14]. Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що у випадках, коли мова йде про навігаційне використання материкових водних об'єктів, поняття «міжнародна ріка» чи «міжнародне озеро» слід розглядати як ріку чи озеро, що протікають (пролягають) через або вздовж територію двох чи більше держав, мають вихід до моря та використовуються для потреб міжнародного судноплавства, на відміну від транскордонних рік та озер, що для судноплавства можуть бути і не придатними, тоді як у випадках, коли мова йде про ненавігаційне використання материкових об'єктів поняття «міжнародні води» та «транскордонні води» слід вважати тотожними. Тому одним із завдань подальшої кодифікації міжнародного права має стати визначення чіткого співвідношення між цими поняттями, що б не залежало від умов, у яких вони використовуються.

Ключовою особливістю правового режиму використання та охорони транскордонних материкових поверхневих вод є те, що цей режим здійснюється одночасно відповідно до норм як міжнародного права, так і національного права прибережної держави. При цьому, як зазначають Д. Ні та Ю. Ванг, реалізація міжнародно-правової відповідальності за забруднення транскордонних рік можлива лише за умови визнання можливості певного обмеження державного суверенітету та відходу від

концепції абсолютного суверенітету держави, оскільки використання останньої зумовлювало б реалізацію виключно цивільно-правової відповідальності фізичної чи юридичної особи, що безпосередньо допустила забруднення і лише в межах національної правової системи [5]. На наш погляд, в якості подібного обмеження суверенітету слід розглядати покладення на державу міжнародно-правового обов'язку використовувати свою територію, в т.ч. і належні їй ділянки транскордонних рік та озер, таким чином, щоб не заподіювати шкоду іншим суб'єктам міжнародного права. З іншого боку, застосування цивільно-правової відповідальності безпосереднього забруднювача водного середовища транскордонних рік чи озер є одним із проявів реалізації суверенітету потерпілої держави над її природними ресурсами, тому, як і у випадку забруднення морських вод, право на використання яких належить прибережній державі, міжнародно-правова відповідальність держави, що допустила забруднення, повинна розглядатися з позицій концепції субсидіарної міжнародно-правової відповідальності і покривати ту частину заподіяної шкоди, яка не була відшкодована винною фізичною чи юридичною особою в цивільно-правовому порядку.

У сучасній міжнародно-правовій науці загальновизнаною є теза про те, що міжнародно-правова відповідальність держави має наставати лише за умови істотного забруднення природного середовища [1, р. 163;18, с. 168]. Однак, на відміну від міжнародно-правової відповідальності за забруднення морських вод, де критерієм істотності може виступати передбачений міжнародними конвенціями максимальний розмір цивільно-правової відповідальності за певний вид забруднення, у випадку забруднення материкових вод єдиного грошового виразу межі істотності заподіяної шкоди не існує, а тому істотність забруднення має визначатися залежно від місця забрудненого водного об'єкту в екосистемі та його значення для потерпілої держави. Наприклад, забруднення однакою обсягом однієї і тієї ж забруднюючої речовини може бути визнаним

істотним, якщо забруднено водойму, котра використовується для питного водопостачання, або неістотним, якщо забруднено солоне озеро, котре не використовується для питного водопостачання. Таким чином, екологічні характеристики водного об'єкта слід розглядати в якості одного з основних факторів, що впливають на зміст та характер відносин міжнародно-правової відповідальності за забруднення материкових поверхневих вод.

Важливою гідрологічною особливістю поверхневого водного об'єкту є його стічний чи безстічний характер. Потрапляння забруднюючих речовин до рік завжди призводить до переміщення цих речовин у низ за течією, тому обсяг забруднення нижче розташованих ділянок річкової системи буде залежати винятково від здатності ріки до самоочищення та ефективності проведених очисних заходів. Внаслідок цього як у національному, так і у міжнародному праві склалася думка, що у випадку забруднення транскордонної ріки держава, розташована вниз за течією вправі вимагати від держави, яка допустила забруднення, відшкодування заподіяної шкоди. Як зазначає американський дослідник Дж.М. Фландерс, національні суди США неодноразово підтверджували існування у американському загальному праві норми, яка зобов'язує штат-забруднювач ріки компенсувати заподіяну внаслідок забруднення ріки шкоду, понесену штатом, розташованим вниз за течією (*downstream responsibility*). Згодом це правило почало застосовуватися і до вирішення спорів між США та Канадою про відповідальність за забруднення транскордонних рік [3, р. 112-113].

Характер наслідків забруднення безстічних водойм значною мірою залежить від особливостей трофічних ланцюгів їх екосистеми. Так, природні глибокі оліготрофні озера є бідними на поживні речовини, а малочислена рослинність та макрофіти живуть переважно у прибережних водах [12, с. 177]. Внаслідок цього забруднюючі речовини, що потрапили в оліготрофне озеро, не поглинаються повністю різноманітними організмами

і можуть знаходитися у воді надзвичайно довгий час. Крім того, у більшості випадків забруднюючі речовини через певний час після забруднення виявляються рівномірно розподіленими по усьому об'єму водного об'єкта. Наприклад, як показало проведене спеціалістами МАГАТЕ радіоізотопне дослідження, води безстічного озера Тітікака (загальна площа – 8400 кв. км, об'єм – 930 куб. км, виступає джерелом питного водопостачання більше ніж для 1 млн. осіб) є добре перемішаними як за вертикальним, так і за горизонтальним напрямками [6, р. 8]. Багатим на поживні речовини евтрофним озерам притаманна широка берегова зона з густою рослинністю, дно покрите товстим шаром напівперегнилого органічного планктонного детриту, в якому живе чисельна донна фауна, витривала до значних коливань рівня кисню та інших речовин [12, с. 177]. Тому забруднюючі речовини у таких водоймах, як правило, накопичуються на більшій чи меншій відстані від джерела забруднення, поступово знешкоджуючись під дією різноманітних природних механізмів самоочищення. Однак, у зв'язку з цим може посилюватись інший негативний наслідок забруднення оліготрофних водойм, оскільки забруднюючі речовини, які легко засвоюються живими організмами, але погано з них виводяться (цинк, кадмій, свинець, стронцій тощо), поглинуті фіто- та зоопланктоном, передаватимуться далі за трофічними шляхами риbam та тваринам і зрештою – людині, тому наслідки подібного забруднення, з одного боку, можуть бути оцінені лише через певний час після факту забруднення, а з іншого – зумовлюватимуть переважання у складі заподіяної шкоди не стільки прямих втрат від зменшення цінності забрудненого водного об'єкту, скільки упущеної вигоди від недоотриманого вилову риби чи іншого зменшення обсягів використання корисних властивостей водного середовища.

Характер діяльності, що призводить до забруднення поверхневих материкових вод має певні відмінності порівняно із діяльністю, що призводить до забруднення морських вод. Загалом забруднення водного

середовища умовно можна поділити на аварійні та неаварійні, при чому основна частина забруднень морських вод, зокрема, нафтою, радіоактивними матеріалами тощо, трапляється саме внаслідок різноманітних аварій та інцидентів. На відміну від цього, левова частка забруднень материкових поверхневих вод зумовлюється не аваріями, а скиданням у водні об'єкти різноманітних забруднюючих речовин в процесі звичайної господарської діяльності. Так, наприклад, у багатьох європейських країнах понад 90 % забруднюючих речовин, що потрапляють у ріки та озера, представляють собою побутові та промислові стоки, а основним джерелом забруднення поверхневих вод фосфорними сполуками є сільське господарство, оскільки з полів змивається близько половини залишків фосфорних добрив [4, р. 37-38]. У зв'язку з цим постає проблема визначення правових наслідків звичайної діяльності держави чи осіб, що перебувають під її контролем або юрисдикцією, якщо така діяльність спричиняє транскордонне забруднення поверхневих вод.

На нашу думку, міжнародно-правова відповідальність за транскордонне забруднення поверхневих вод не повинна наставати у випадках, коли таке забруднення є триваючим чи повторюваним протягом певного проміжку часу, і держава, водному середовищу якої заподіюється шкода, не застосовує будь-яких заходів, спрямованих на припинення такого забруднення чи відшкодування заподіяної шкоди. У даному випадку мова йде не про визнання транскордонного забруднення вод правомірним, а про те, що поведінка потерпілої держави дозволяє зробити висновок про малозначність для неї такого забруднення, отже заподіяна шкода не може кваліфікуватися як істотна і тягти настання міжнародно-правової відповідальності. Якщо ж погіршуються кількісні чи якісні показники забруднення, наприклад, різко збільшуються обсяги скидання забруднюючих речовин чи починають скидатися більш небезпечні речовини, заподіяна шкода може бути визнана істотною для потерпілої

держави, внаслідок чого мають виникнути відносини міжнародно-правової відповідальності держави-забруднювача.

Характеризуючи зміст відносин міжнародно-правової відповідальності за забруднення материкових поверхневих вод, важливо зазначити, що обов'язок держави не заподіювати шкоду транскордонним водним об'єктам є проявом обов'язку використовувати свою територію таким чином, щоб не заподіювати шкоду іншим суб'єктам міжнародного права. У випадку, якщо відносини міжнародно-правової відповідальності за той чи інший вид забруднення поверхневих вод регулюються окремими чинними міжнародними договорами, положення останніх повинні мати характер спеціальних норм і встановлювати особливості реалізації міжнародно-правової відповідальності держави, дії чи бездіяльність якої призвели до забруднення.

Наявність звичаєвої норми загального міжнародного права про обов'язок держави використовувати свою територію таким чином, щоб не заподіювати шкоду іншій державі, та можливість застосування цієї норми до відносин, пов'язаних із охороною вод від транскордонного забруднення, визнається переважною більшістю вітчизняних та зарубіжних дослідників та міжнародників-практиків. Так, у Резолюції від 12.09.1979 р. Інституту міжнародного права «Забруднення рік і озер та міжнародне право» міститься чітка вказівка на обов'язок держави забезпечити, щоб її власна діяльність чи діяльність осіб, що перебувають під її контролем або юрисдикцією, не спричиняла транскордонного забруднення рік та озер, а також на міжнародну відповідальність держави за будь-яке невиконання її обов'язків щодо недопущення забруднення вод [9]. При цьому важливо зауважити, що вказані міжнародно-правові обов'язки мають передусім звичаєве походження, що було визнано і Комісією ООН з міжнародного права [10, р. 82].

Відсутність будь-яких договірних норм щодо відповідальності за заподіяння транскордонної шкоди водному середовищу між Канадою та

США не завадила міжнародному трибуналу у справі «Gut Dam» покласти на Канаду відповідальність за шкоду, заподіяну узбережжю озера Онтаріо. За фабулою цієї справи у 1903 р. для покращення навігації на річці Сент-Лоуренс Канадою була збудована дамба. У 1952-1953 рр. рівень води значно піднявся і внаслідок декількох штормів та інших природних факторів ріка вийшла з берегів, що призвело до затоплення узбережжя озера Онтаріо. У 1953 р. Канада демонтувала дамбу, однак США пред'явили претензію про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок затоплення. Справа розглядалася міжнародним трибуналом з 1965 по 1968 рр., який, зрештою, зобов'язав Канаду відшкодувати заподіяну шкоду [8, р. 99-100].

Теза про існування норми загального міжнародного права, що покладає на державу обов'язок відшкодувати заподіяну внаслідок транскордонного забруднення шкоду, може бути підтверджена і існуючою практикою міждержавних відносин. У 1956 р. води ріки Мура, що пролягала на кордоні між Австрією та Югославією, були забруднені австрійськими гідроенергетичними підприємствами, внаслідок чого Югославія понесла істотні збитки у формі упущеної вигоди від припинення вилову риби та зупинки двох деревообробних заводів. Югославія висунула претензію про відшкодування заподіяної шкоди, і хоча справа не розглядалася міжнародними судами чи арбітражами, у 1959 р. сторони досягли домовленості, згідно з якою Австрія виплатила грошову компенсацію та здійснила поставку визначеної кількості паперу, щоб компенсувати втрати Югославії від простою її деревообробних та паперових підприємств [8, р.101].

Необхідно відмітити, що відсутність відповідних конвенційних норм може стати суттєвою перешкодою для її реалізації. Так, у 1973 р. Франція допустила транскордонне забруднення інсектицидами території Швейцарії, внаслідок чого сільське господарство останньої почало втрачати понад 10 тис. літрів молока на місяць. Претензії Швейцарії щодо відшкодування

Францією заподіяної шкоди залишилися без відповіді, а пізніше збитки швейцарських сільськогосподарських товаровиробників були відшкодовані французькими підприємствами у приватноправовому порядку [8, р. 101]. На наш погляд, подібний результат спору зумовлений тим, що уряд Швейцарії визнав доцільним не звертатися до міжнародного суду чи арбітражу з вимогою про відшкодування заподіяної шкоди, однак і на прикладі цієї справи можна простежити взаємозв'язок цивільно-правової відповідальності осіб, чії безпосередні дії призвели до транскордонного забруднення вод, та міжнародно-правової відповідальності держави, під юрисдикцією чи контролем якої зазначені особи перебували. Щоправда, у цій справі реалізація юридичної відповідальності за транскордонне забруднення природного середовища поставлена з ніг на голову, оскільки не цивільно-правова відповідальність безпосереднього забруднювача є субсидіарною до міжнародно-правової відповідальності держави, а навпаки, тобто матеріальні форми міжнародно-правової відповідальності за транскордонне забруднення поверхневих вод можуть бути покладені на державу у тому випадку, коли в результаті притягнення до цивільно-правової відповідальності безпосереднього забруднювача заподіяна шкода не була компенсована у повному обсязі.

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що відносинам міжнародно-правової відповідальності за забруднення поверхневих вод притаманні як загальні ознаки міжнародно-правової відповідальності за забруднення поверхневих вод, так і специфічні риси, зумовлені біофізичними, географічними та гідрологічними особливостями поверхневих водних об'єктів. В основі механізму міжнародно-правового регулювання відповідальності за забруднення материкових поверхневих вод лежить звичаєва норма загального міжнародного права, яка зобов'язує державу використовувати свою територію таким чином, щоб не заподіювати шкоду

природному середовищу інших держав. Відсутність конвенційних норм, які б із достатньою повнотою регулювали зазначені відносини хоча і не перешкоджає їх реалізації, але може суттєво ускладнювати, якщо держави не зацікавлені у швидкій та повній компенсації заподіяної ними шкоди. Тому основним напрямком наступних досліджень у сфері міжнародно-правової відповідальності за забруднення материкових поверхневих вод має стати розробка проекту міжнародної конвенції про таку відповідальність.

Література

1. Bowett D. W. Crimes of State and the 1996 Report of the International Law Commission on State Responsibility / D. W. Bowett // *European Journal of International Law*. – 1998. – Vol. 9. – No. 1. – P.163–173.

2. Dasgupta S. The Poverty : Environment Nexus in Cambodia and Lao People's Democratic Republic [Electronic resource] / S. Dasgupta, U. Deichmann, C. Meisner, D. Wheeler. – Access mode : www.fivims.net/documents/country/poverty-environment_nexus_Cambodia-Laos.pdf. – Title from the screen.

3. Flanders J. M. Transboundary water disputes on an international and state platform: a controversial resolution to North Dakota's Devils Lake Dilemma / J. M. Flanders // *North Dakota Law Review*. – 2006. – Vol. 82. – P. 102–136.

4. Kristensen P. European Rivers and Lakes : Assessment of their Environmental State / P. Kristensen, H. O. Hansen. – Copenhagen : European Environment Agency, 1994. – 124 p.

5. Ni D. Sharing a Polluted River [Electronic resource] / D. Ni, Y. Wang. – Access mode : http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID875839_code374509.pdf?abstractid=875839&mirid=5. – Title from the screen.

6. Paredes Riveros M. Lake Titicaca: history and current studies / M. Paredes Riveros, R. Gonfiantini // *Water and Environment News* : A

Quarterly Newsletter of the Isotope Hydrology Section. – 1999. – Issue 8–9. – P. 6–8.

7. Report of the International Law Commission on the work of its thirty-second session (5 May–25 July 1980) // Yearbook the International Law Commission. 1980. Vol. II. Part 2. – N. Y. : United Nations, 1971 – P. 1–174.

8. Survey of State practice relevant to international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, prepared by the Secretariat // Yearbook of the International Law Commission. – 1985. – Vol. II. – Part 1. – Add. 1. – N. Y. : United Nations, 1989. – P. 1–144.

9. The Pollution of Rivers and Lakes and International Law: Resolution adopted by the Institute of International Law 12 September 1979 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.idi-iiil.org/idiE/resolutionsE/1979_ath_02_en.PDF. – Title from the screen.

10. Third report on the law of the non-navigational uses of international watercourses, by Mr. Stephen M. Schwebel, Special Rapporteur / Stephen M. Schwebel // Yearbook the International Law Commission. 1982. Vol. II. Part 1. – N.Y. : United Nations, 1984 – P. 65–191.

11. Анцелевич Г. О. Міжнародно-правова регламентація транспортних перевезень : [підруч.] / Анцелевич Г. О., Покрещук О. О., Ковалевська Л. І. – К. : Зовнішня торгівля, 2004. – 288, [2] с.

12. Гейнрих Д. Экология : dtv-Atlas / Д. Гейнрих, М. Гергт ; [пер. с нем. В.В. Серебряков]. – [5-е изд.]. – М. : Рыбари, 2003. – 287 с.

13. Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право : [навч. посіб] / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 640 с.

14. Конвенция о праве несудоходных видов использования международных водотоков от 21.05.1997 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/document/convents/watercrs.htm>. – Название с титул. экрана.

15. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : [учеб.] / Игорь Иванович Лукашук. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – 371 с.

16. Мамедов Р. Пограничные озера в международном праве / Р. Мамедов // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 11. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 504–520.

17. Международное право : [учеб.] / [Л. Н. Анисимов, К. Г. Борисов, Д. В. Иванов и др.] ; отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – М. : Междунар. отношения, 2000. – 720, [1] с.

18. Тимошенко А. С. Формирование и развитие международного права окружающей среды / Александр Сергеевич Тимошенко. – М. : Наука, 1986. – 192 с.

Summary

The problems of international responsibility for mainland surface-water pollution are probed in this article. The specific lines of such responsibility predefined by the natural features of mainland surface-waters are also discovered. The author makes a conclusion that the norms of the customary international law are the basis of international responsibility for mainland surface-water pollution.

Чернявський А. Л. Особливості міжнародно-правової відповідальності за забруднення материкових поверхневих вод / А. Л. Чернявський // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2009. – № 1 (2). – С. 85–90.